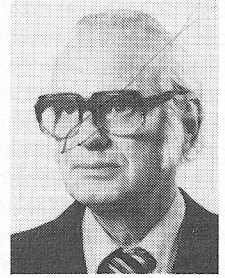

DE ECONOMISCHE KRINGLOOP IN DISCUSSIE III

(een didactische verkenning)

drs. A. J. M. Raaijmakers

Onderwijsdoeleinden

Het is in het onderwijs zeer belangrijk dat wij ons steeds vragen stellen omtrent het doel van ons onderwijs. Dat geldt niet alleen voor de uiteindelijke doeleinden die wij willen bereiken, maar ook voor ieder onderdeel dat wij aan de orde stellen.

In dit artikel wil ik het probleem van de onderwijsdoeleinden van het vak algemene economie niet ter discussie stellen. De vraag of eenvoudige Keynesiaanse modellen wel of niet deel uit moeten maken van de leerstof blijft buiten schouwing. Ik wil slechts ingaan op de artikelen van Vernooy en de doelmatigheid van het kringloopschema aan de orde stellen.

Het is verheugend dat Vernooy in zijn eerste artikel, zij het wat verborgen, toch de doeleinden van het gebruik van het kringloopschema aanduidt. Hij formuleert twee doeleinden.

- a. het kringloopschema als inleiding tot de macro-economie (blz. 155, 1e alinea);
 - b. het kringloopschema als schakel tussen vele losse ideeën en begrippen en het eenvoudige Keynesiaanse model met drie sectoren (bedrijven, gezinnen en vermogenssector) (blz. 155, 2e alinea).
- De kritiek van Vernooy richt zich vooral tegen de huidige wijze waarop de methode van de afnemende abstractie wordt gehanteerd bij de introductie van het kringloopschema. Hij pleit als inleiding voor een methode van toenemende abstractie om zo de leerlingen de behoefte aan abstractie te doen ondervinden.

Vernooy verzuimt daarbij om eerst te onderzoeken of het kringloopschema wel doelmatig is ten aanzien van de voorgestelde doeleinden. Ik heb hierover grote twijfels en wil met dit artikel een bijdrage geven aan een discussie; **wel of geen kringloopschema in het economie-onderwijs**. Daarbij wil ik juist gebruik maken van het artikel van Vernooy en zijn presentatie van het kringloopschema, omdat hij daarin uitvoerig de verschillende sectoren en rekeningen bespreekt.

Laten we eerst een kijken naar het eerste doel dat Vernooy noemt voor het kringloopschema. Fungeert het in ons economie onderwijs als inleiding in de macro-economie? Als ik een didactisch hulpmiddel gebruik als inleiding, dan kan dat slechts echt functioneren als ik bij de verdere behandeling van de stof hierop weer teruggrijp. Kijken we in onze leerboeken dan zien we iets merkwaardigs. Met veel pijn en moeite, gezien de hoge abstractiegraad, hebben de leerlingen/studenten zich het kringloopschema eigen gemaakt. Als dat dan bereikt is verdwijnt het kringloopschema uit de leerboeken en heeft de leerling/student het slechts nodig voor het maken van proefwerk- en examenopgaven.

Dat het ook anders kan laat Richard T. Gill zien in zijn boek "Economics" waar het kringloopschema zevenmaal gehanteerd wordt om problemen te illustreren. Ik kan iedereen die belangstelling heeft voor het gebruik van het kringloopschema als didactisch hulpmiddel dit boek van harte aanbevelen.

Kringloopschema

Zou er dan toch een diepere oorzaak zijn waarom wij in het Nederlandse onderwijs zo weinig gebruik maken van het kringloopschema? Ik wil hierbij uitgaan van een persoonlijke ervaring. Toen ik dertien jaar geleden begon met het economie-onderwijs aan de HTS in Eindhoven geloofde ik nog heilig in het kringloopschema als didactisch hulpmiddel. Na enkele jaren werd mijn taak het inleidend onderwijs in de algemene economie voor het HEAO te verzorgen. Opnieuw werd het kringloopschema gehanteerd. Op dit niveau moest het verbeterd worden. De aanduiding van de sectoren werd anders, de voorraad kapitaalgoederen vond een plaats binnen het schema van de sector bedrijven, het productie- en consumptieproces werden binnen de sectoren nog eens afzonderlijk afgebeeld, de factordiensten werden beter gedefinieerd en ten slotte werd het begrip transactie ingevoerd. Iedere stap verder bij de ontwikkeling van het kringloopschema riep echter weer nieuwe vragen op. Bij dit alles voltrekt zich een verdere ontwikkeling van je theoretisch inzicht.

Steeds meer raak je overtuigd van de beperkingen die nu eenmaal in een schema liggen opgesloten. Een schema heeft zijn eigen grenzen en niets is zo gevaarlijk als het overschrijden van deze grenzen. Immers dan beantwoord een schema niet meer aan het didactische doel; een vereenvoudiging van een theorie teneinde de leerling/student een overzicht te geven. Het schema gaat een eigen leven leiden en werkt eer verwarrend en blokkerend dan verhelderend. Ik veronderstel dat menige economiestudent en afgestudeerde zelf hiervan het slachtoffer is geworden en dan in het onderwijs het kringloopschema maar als een verplicht nummer opvoert en het verder laat voor wat het is.

Gelukkig is Vernooij hierbij niet stil blijven staan en heeft opnieuw getracht toch een verantwoording van het kringloopschema en de daarbij behorende berekeningen te geven. Dat geeft mij nu weer een mogelijkheid om de problemen waartoe het huidige schema en de daarbij behorende rekeningen leiden duidelijk aan te geven.

De problemen met het kringloopschema concentreren zich op twee gebieden en zijn tegelijkertijd aan elkaar verwant. Enerzijds is er de verwarring rond de monetaire sfeer en de reële sfeer en anderzijds is er nogal wat verwarring over de mutatie van de voorraad kapitaalgoederen en het onderscheid tussen kapitaalgoederen, de productiefactor kapitaal en overdracht van vermogen.

Vernooij geeft zelf de problematiek aan in zijn tweede artikel. Hij stelt daar dat het kringloopschema zowel de monetaire sfeer als de reële sfeer moet omvatten. (blz. 179 1e kolom 3e en 4e alinea) Immers de uitwerking van de Keynesiaanse theorie tot het IS/LM model omvat zowel grootheden uit de monetaire als uit de reële sfeer. Terecht constateert hij dat het kringloopschema dat aan nationale rekeningen van het CBS ten grondslag ligt slechts de reële sfeer omvat (rekening 5 financiële transacties omvat slechts saldo grootheden).

De problemen ontstaan door het gebrek aan exacte formulering van de reële sfeer en de monetaire sfeer. Door sommigen wordt het probleem opgelost langs de weg van de abstracte veronderstelling dat alle transacties financieel afgewerkt worden. De reële sfeer en de monetaire sfeer zouden dan samenvallen. Ook Vernooij wijst naar deze mogelijkheid. (blz. 156 2e kolom 3e alinea) De docent moet dan wel oppassen en de abstractie toevoegen dat er geen mutaties van de kassen voorkomen. Doet hij dat niet en een student vraagt wat er gebeurt, wanneer bijvoorbeeld in de sector gezinnen geld wordt vastgehouden, dan komt hij in moeilijkheden. Hij wil immers bewijzen door middel van het kringloopschema dat $I = S$. De oplossing is wel eenvoudig, maar ligt niet in het bereik van de gebruikelijke kringloopsche-

ma's. Immers wanneer in zulk een abstract model de kas van de sector gezinnen toeneemt, dan zal de kas van de sector bedrijven afnemen. De gelijkheid van I en S berust niet op het kringloopschema, maar op het feit dat goederen en dienstentransacties tussen sectoren en de toename van de voorraad kapitaalgoederen én de oorzaak zijn van het nationaal product, dat per definitie gelijk wordt gesteld aan het nationale inkomen, én tegelijkertijd de bestedingen vormen. Daardoor zijn de bestedingen gelijk aan het inkomen. De gelijkheid van I en S wordt van deze gelijkheid afgeleid. Het zijn dezelfde transacties, waarbij de toename van de kapitaalgoederen voorraad ook als een transactie wordt gezien, die én het product veroorzaken en tegelijkertijd de bestedingen vormen.

Zelfs in het voortreffelijke boek "De Nederlandse Economie" van Compajen en van Til wordt gesteld dat men "uit het (kringloop)diagram identiteiten kan afleiden".

In zijn tweede artikel lijkt Vernooij toch deze abstractie (alle transacties worden financieel afgewerkt) te hebben gehanteerd. Immers op blz. 181 1e kolom 4e alinea zegt hij "dat na de behandeling van de betalingsbalans het onderscheid tussen de reële en monetaire sfeer langzamerhand gestalte krijgt".

Monetaire en reële sfeer

Het is belangrijk alvorens in één kringloopschema de monetaire en reële sfeer onder te brengen deze beide sferen nauwkeurig te definiëren. Aan de vorming van een theorie gaat een beschrijving van het economische gebeuren vooraf. Uit de veelheid van mogelijkheden om het economisch gebeuren te beschrijven wordt een keuze gedaan. Het gaat daarbij om een zodanige ordening aan te brengen dat relevante grootheden naar voren komen. Welnu, in de reële sfeer gaat het om de beschrijving van het ontstaan, de verdeling en de besteding van het nationaal product, dat gelijk is aan het nationale inkomen. Om deze grootheid te kunnen bepalen worden de economische subjecten geordend in sectoren naar hun functie t.w. productie en consumptie. Slechts de transacties welke voor deze grootheid van belang zijn worden in de beschrijving opgenomen t.w. goederen en diensten transacties en factordiensten- en eenzijdige inkomenstransacties. Ten slotte wordt het geld uitsluitend als rekeneenheid gehanteerd.

In de monetaire sfeer gaat het om de beschrijving van de hoeveelheid geld, het scheppen en vernietigen van liquiditeiten. Om de verandering van de geldhoeveelheid te kunnen beschrijven worden subjecten geordend in sectoren naar hun functie ten opzichte van de verandering van de geldhoeveelheid. Daardoor ontstaat er een geldscheppende sec-

tor, met subsectoren en een nietgeldscheppende sector. Slechts die transacties welke van belang zijn voor de verandering van de geldhoeveelheid worden in de beschrijving opgenomen, t.w. de vermogens-transacties tussen geldscheppende en nietgeldscheppende sectoren. Tenslotte wordt het geld uitsluitend in zijn functie als betaalmiddel en middel om vermogen over te dragen gehanteerd.

De vraag welke nu beantwoord moet worden luidt: Is het mogelijk om deze beide sferen in één kringloopschema onder te brengen en draagt dit dan bij tot een beter inzicht in het economisch gebeuren voor de leerling/student?

Vernooy lost dit probleem op door een sector bankwezen in te voeren. (1e artikel blz. 178 2e kolom 3e alinea.) Ten onrechte stelt hij in het begin van zijn artikel (blz. 178 1e kolom 1e alinea) dat aanvankelijk bij de Nationale Rekeningen van het CBS de sector bedrijven was opgesplitst in drie subsectoren, t.w. productiehuishoudingen, banken en giro-instellingen en levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen. Nationale Rekeningen splitsen deze financiële instellingen in een bedrijfsdeel, voor zover het dienstverlening betreft en een deel waarin slechts ten aanzien van de inkomensverdeling (voor de banken en giro-instellingen alsmede de levensverzekeringen) en ten aanzien van financiële transacties (slechts de levensverzekeringen) transacties zijn opgenomen. Het bedrijfsdeel van deze instellingen is en was opgenomen in de sector bedrijven. Slechts voor de andere transacties was (voor de banken en giro-instellingen) en is (voor de levensverzekeringen) een afzonderlijke sector gecreëerd.

Vernooy komt in de problemen als hij stelt dat de sector bankwezen ontstaat door de oude (inmiddels vervallen sector) bankwezen uit te breiden met de aggregatie van de rekeningen 4 en 5 (reële kapitaaltransacties en financiële transacties) van de andere sectoren. Welke definitie hanteert hij nu voor het begrip sector? Zijn het subjecten geordend naar hun functie in het economisch leven? Dan kun je niet zomaar een tweetal rekeningen van de sectoren bedrijven en gezinnen omtoveren tot een andere sector. Immers de rekening 4 is evenals de rekening 3 een bestedingsrekening. Het gaat daar om de besteding door de sector bedrijven in de vorm van reële kapitaaltransacties, de toename van de voorraad kapitaalgoederen.

Vermoedelijk bedoelt Vernooy hier een rekening financiële transacties, waarbij de inkomensoverschotten en tekorten vereffend worden. Maar dan zullen de tegenposten bij de betrokken sectoren toch zichtbaar moeten zijn. Om dan consistent te zijn moet hij dan toch een rekening 5 financiële transacties bij de sectoren bedrijven en gezinnen invoeren en voor de sector bankwezen slechts een

rekening 5 invoeren. Hij ziet wel problemen, want in zijn tweede artikel (blz. 178 laatste alinea en 179 1e alinea) stelt hij dat de naam bankwezen zijn letterlijke betekenis kwijt raakt. Vervolgens stelt hij (blz. 180 2e kolom laatste alinea) dat de naam van deze sector c.q. rekening verandert in vermogenssector c.q. vermogensrekening. Wat is het nu? Een vermogensrekening of een vermogenssector? De leerboeken brengen weinig soulaas. Heertje stelt: "In de nationale rekeningen is men gewend de verandering in de kapitaalgoederenvoorraad door middel van een vermogensrekening tot uitdrukking te brengen". Dat is dan alles wat hij over deze vermogensrekening stelt. Wel verschijnt deze vermogensrekening naast de rekening van de sector bedrijven en de sector gezinnen. De aarzeling van Vernooy om dit nu een vermogensrekening of een vermogenssector te noemen is dus wel begrijpbaar. Wat is nu waar?

Twee opvattingen

We zien duidelijk twee opvattingen. In de publicatie van Nationale Rekeningen 1978 van het CBS staat op blz. 18 "De nationale bestedingen (consumptie en investeringen)". Dat duidt erop dat investeringen als bestedingen worden aangemerkt. Op blz. 31 wordt ten aanzien van rekening 4 gesteld, dat op deze rekening de reële kapitaalvorming tot uitdrukking wordt gebracht. De sluitpost van deze rekening wordt gevormd door het inkomensoverschot. Dit duidt erop dat in het stelsel van nationale rekeningen deze rekening als een bestedingsrekening wordt aangemerkt.

De andere opvatting dat deze rekening een vermogensrekening zou zijn vinden we o.a. terug bij van de Klundert in zijn "Grondslagen van de economische Analyse". Hij spreekt van een sector "balansmutaties" die als een hulpconstructie wordt ingevoerd (blz. 29). In een appendix van 6 bladzijden zet hij deze balansmutaties nader uiteen.

In deze opvatting wordt rekening 4 reële kapitaaltransacties een vermogensmutatierekening, waarin de mutatie van het vermogen naar samenstelling (= toename kapitaalgoederen voorraad) wordt aangegeven. Deze mutatie wordt in deze rekening vergeleken met de besparingen en leidt tot een inkomensoverschot groter, kleiner of gelijk aan nul. Zonder buitenland is dan voor het geaggregeerde model het inkomensoverschot gelijk aan nul. Dan kan men stellen dat de besparingen ook de toename van het nationale vermogen aangeven.

Beide opvattingen zijn waar. De vraag is echter welke wij het beste aan onze leerlingen/studenten kunnen voorhouden.

Met Douben in zijn boek "De Economische kringloop en de Nationale Rekeningen" ben ik van mening dat wij didactisch het beste van een beste-

dingsrekening kunnen spreken. Temeer omdat te zijner tijd toch de Staat van Middelen en Bestedingen van het CPB aan de orde moet komen en dan investeringen als besteding worden aangemerkt. Immers de aanduiding van deze rekening als een vermogens(mutatie)rekening betekent dat een uiteenzetting over de nationale balans noodzakelijk is en daardoor weer een nieuw element in het rekeningstelsel wordt ingevoerd.

Ik heb mij afgevraagd waarom men juist voor deze vermogensrekening heeft gekozen. Van de Klundert spreekt in verband met de investeringen van een hulpconstructie, de vermogensrekening, die hij dan in de tekening als een afzonderlijke sector invoert. Naar mijn mening is niet gezocht naar een betere afbeelding van de kringloop in een schema, maar heeft men de formulering van de kringloop aangepast aan het gebruikelijke schema. Het rekeningstelsel is een aanpassing aan de tekortkomingen van het schema. Om dit te vermijden moet men het kringloopschema veranderen. De mutatie van de voorraad kapitaalgoederen moet een plaats krijgen binnen de sector bedrijven. Een deel van de productie vindt haar bestemming in de kapitaalgoederenvoorraad. Van deze kapitaalgoederenvoorraad wordt ook weer een deel verbruikt. Dit is een gebeuren binnen de sector bedrijven. Wel moet men dan uitdrukkelijk stellen dat niet de kapitaalgoederenvoorraad zelf de productiefactor kapitaal is, maar de beschikkingsmacht over deze kapitaalgoederenvoorraad. Deze beschikkingsmacht is het vermogen dat door de sector gezinnen ter beschikking is gesteld. Dan kunnen we de verhaaltjes van de kapitaalgoederen die door de sector gezinnen aan de sector bedrijven worden verhuurd, achterwege laten. Immers in dat geval zou de sector gezinnen investeren als deze de kapitaalgoederenvoorraad laat toenemen.

Uitgangsvraag

Keren we weer terug naar onze uitgangsvraag. Is Vernooy erin geslaagd in zijn kringloopmodel de monetaire sector aan de orde te stellen? In het rekeningstelsel dat hij presenteert op blz. 159 van zijn eerste artikel én in het rekeningstelsel dat hij presenteert op blz. 182 en 183 van zijn 2e artikel zijn met uitzondering van de kapitaalverstrekking als saldo post bij nationale rekeningen geen vermogenstransacties te vinden. Immers de rekening vermogenssector geeft niet meer aan dan dat de besparingen gelijk zijn aan de netto-investeringen. Wat wel bereikt is is dat de studenten door de voorstelling van de financiële stromen nu in het geheel niet meer zien dat er in het model en de daarbij behorende rekeningen slechts sprake is van de reële sfeer. De financiële stromen zijn daar niet meer dan betalingsverplichtingen en het geld is slechts als rekeneenheid gebruikt.

Dat is ook mijn didactisch bezwaar tegen het stellen dat alle betalingen contant geschieden en dat de subjecten alle ontvangen geld ook weer uitgeven (dus geen mutaties van de kassen). Hoewel op zich genomen nu de monetaire sfeer en de reële sfeer elkaar dekken, ontgaat het vaak de student waarom deze abstractie is gemaakt en blijft in zijn gedachten het kringloopmodel altijd met echte geldstromen bestaan. Een laatste bezwaar is dat het monetaire model van onze economie van andere sectoren uitgaat. Daar gaat het om een geldscheppende en een nietgeldscheppende sector. Er moet dan aan het reële model een geldscheppende sector worden toegevoegd en de kassen van de nietgeldscheppende sectoren moeten worden afgebeeld. Op zich is dit wel mogelijk voor een eenvoudig twee sectoren model. In feite liggen er dan twee schema's over elkaar heen. Daarbij ga ik dan wel zeer twijfelen aan de didactische waarde.

Ik meen op grond van het bovenstaande dat de conclusie gerechtvaardigd is dat het huidige kringloopschema niet bijdraagt tot een inzicht in het economisch gebeuren zoals dat in een aantal theorieën wordt beschreven. Ten eerste omdat het huidige schema aanleiding geeft tot verwarring van de monetaire en de reële sfeer en ten tweede omdat het huidige kringloopschema de mutatie van de kapitaalgoederenvoorraad niet visualiseert.

In beginsel kunnen wij nu aan twee oplossingen denken. Wij kunnen trachten het huidige schema te verbeteren en uitsluitend te hanteren voor de reële sfeer. Wij kunnen trachten de benodigde inzichten zonder kringloopschema over te brengen.

Ter bevordering van de discussie wil ik in een volgend artikel beide oplossingen aan de orde stellen.

Aangehaalde literatuur

- Richard T. Gill, *Economics*, Goodyear Publishing Company Pacific Palisades California, 1973.
Bernard Compaijen en Reinold H. van Til, *De Nederlandse Economie*, Wolters-Noordhoff, 1978.
Centraal Bureau voor de Statistiek, *Nationale Rekeningen 1978*, Staatsuitgeverij, 1979.
Dr. Th. van de Klundert, *Grondslagen van de economische analyse*, J. H. de Bussy, 1963.
Dr. A. Heertje, *De Kern van de economie*, Stenfort Kroese, 1979.
Dr. N. H. Douben, *Nationale boekhouding en economische kringloop*, Stenfort Kroese, 1973.